

habilitacji tamże przeniósł się w 1958 r. do uniwersytetu w Heidelbergu i tam już pozostał aż do śmierci.

W okresie hitleryzmu w Niemczech należał do opozycji protestanckiej skupionej w tzw. *Bekennende Kirche*. Jako egzegeta pracował i publikował na tematy Księgi Rodzaju, w szczególności jeśli chodzi o opisy i teologię Stworzenia. Zajmował się również pismami prorockimi (Izajaszem, Hiobem) i Psalmami, a także problemami interpretacji Starego Testamentu (*Probleme alttestamentlicher Hermeneutik. Aufsätze zum Verstehen des Alten Testaments*, München 1968).

Kraków

KS. JERZY CHMIEL

R E C E N Z J E I P R Z E G L Ą D Y

ROLF RENDTORFF, *Theologie des Alten Testaments. Ein kanonischer Entwurf. Band 1: Kanonische Grundlegung*. Neukirchen-Vluyn 1998, s. 404.

W znanym wydawnictwie dzieł teologicznych Neukirchen-Vluyn ukazał się pierwszy tom teologii biblijnej Starego Testamentu Rolfa Rendtorffa *Theologie des Alten Testaments*, a zapowiedziany jest już tom drugi. Teologia ta ma swój tradycyjny profil i podtytuł *ein kanonischer Entwurf*. Jest to teologia w tym sensie „kanoniczna”, że w swoim układzie odpowiada kanonicznemu porządkowi ksiąg biblijnych w kanonie hebrajskim.

Cały pierwszy tom jest refleksyjnym przedstawieniem treści ksiąg biblijnych i zapowiada w drugim tomie podjęcie tematów — „które są spotykane w różnych księgach Starego Testamentu i przekraczają granice poszczególnych ksiąg” (s. 1). Wybór tematów i ich ułożenie oparte będzie w miarę możliwości na porządku ksiąg biblijnych, poczynając od tematu *Stworzenie* (Rdz 1), czy następnym tematem — *Przymierze* (Rdz 9) i tak dalej.

Teologia R. Rendtorffa chce być o tyle „kanoniczna” o ile „Biblia odpowiada podstawowym tezom żydowskiej i chrześcijańskiej wspólnoty wiary” (s. 2).

Refleksja nad relacjami między żydowskim i chrześcijańskim rozumieniem Starego Testamentu ukazana zostanie na końcu drugiego tomu.

R. Rendtorff w swojej *Teologii* okazuje się być naśladowcą napisanej przed prawie 40 laty *Teologii Starego Testamentu* G. von Rada, który w 1962 roku wyrażał swoją opinię, że byłoby dobrze dla naszego rozumienia Starego Testamentu, aby izraelskie teksty uporządkować według teologicznych związków tak jak są one przedstawione w kanonie hebrajskim, jak Izrael formułował swoje teologiczne

myślenie. G. von Rad nie zrealizował w pełni swojego „kanonicznego” programu. Mówi on na przykład w Torze nie o Pięcioksięgu ale o Sześcioksięgu, a Księgę Powtórzonego Prawa zalicza do „dzieła kapłańskiego”. Proroków przedstawia według chronologii ksiąg prorockich. Marginalizuje jednak „Pisma”, nie omawia wcale Ksiąg: Estery i Rut lub, że są one „odpowiedzią Izraela” na historyczne tradycje teologii Izraela.

R. Rendtorff jest bardziej konsekwentny. Jego układ opiera się nie tylko na trzy częściowym kanonie hebrajskim, ale i przedstawia teologiczne tematy poszczególnej księgi. Jego główną ideą jest przedstawienie trzech części kanonu i wskazanie różnic i związków między nimi ze szczególnym wskazaniem na przemawiającego Boga do niego ludu. Można powiedzieć, że w pierwszej części kanonu — Bóg działa, w drugiej Bóg mówi, w trzeciej — ludzie przemawiają do Boga i od Boga (s. 6). Według R. Rendtorffa następstwo trzech części kanonu odpowiada ich teologicznemu znaczeniu. Pięcioksiąg (Tora) stanowi podstawę życia i myślenia Izraela, dla jego rozumienia Boga i świata, dla jego samozrozumienia i reguł kultu, jako przejawu wiary i czci dla Jahwe oraz relacji między ludźmi. Według niego pozostałe części kanonu opierają się na Torze.

Ukazanie się tej „Teologii” jest ważnym krokiem w poznawaniu teologicznych wymiarów Starego Testamentu. Biblia izraelska otrzymuje tu swój teologiczny kształt. Ukazane są teologiczne tematy poszczególnych ksiąg Starego Testamentu, nie brak również ogólnego spojrzenia na teologiczny wymiar Słowa Bożego zawartego w Starym Testamencie.

Pisze tu teolog, który nie tylko zna Stary Testament ale ceni go wysoko i kocha, czuje się to jakby między wierszami tej książki, choć nie jest to łatwa lektura.

Teologia R. Rendtorffa nie jest tylko przedstawieniem treści ksiąg biblijnych Starego Testamentu, ale jest to w pełni książka teologiczna. Część pierwsza, przedstawiająca w dużej mierze treść poszczególnych Ksiąg Starego Testamentu jest „fundamentem” na którym autor rozwinię na pewno — w sposób pogłębiony teologiczne problemy Starego Testamentu, przedstawione już w części pierwszej.

Częstochowa

KS. ZDZISŁAW MAŁECKI

JOSEF SCHREINER, *Das Alte Testament verstehen. Ergänzungsband zum Alten Testament*, Würzburg Echter Verlag 1999, s. 248.

Znane w Würzburgu wydawnictwo Echter Verlag wydało nową pracę prof. J. Schreiner — *Das Alte Testament verstehen*. Prof. J. Schreiner zajmuje się teologią biblijną i kolejną jego praca jest próbą dalszego wniknięcia w teologię i zrozumienie orędzia Starego Testamentu. Na kierunek badań tej pracy wskazuje już sam tytuł — *Zrozumieć Stary Testament*. Autor dzieli ją na trzy części:

A. Szczególna Księga:

- 1) Różnorodne dzieło literackie;
- 2) Kanon Pisma Świętego;
- 3) Stary Testament i literatura współczesna jemu;
- 4) [Stosunek] Starego Testamentu i jego odniesienia do Nowego Testamentu;
- 5) Powstanie grup tekstów i pism.

B. Słowo Boże:

- 1) Słowo Boże;
- 2) Słowo wypowiedziane przez Boga;
- 3) Prawda i zaufanie.

C. Dostęp do Starego Testamentu:

- 1) Bez określonego zakończenia;
- 2) Znaczenie Nowego Testamentu;
- 3) Pytania Kościoła;
- 4) Późniejsze badania;
- 5) Badania pod różnymi pod różnymi aspektami;
- 6) Wieczność Słowa Jahwe.

Prof. J. Schreiner patrzy na Biblię z punktu widzenia teologii biblijnej, która chce interpretować całe orędzie biblijne i patrzeć na Stary i Nowy Testament jako na Słowo Boga skierowane do ludzi. Aby odpowiedzieć na postawiony w tytule problem rozumienia Starego Testamentu, trzeba pytać o historię Izraela lub historię jego religii, o środowisko w jakim żył. Badacz Starego Testamentu musi pytać o właściwy sens Starego Testamentu i stosować właściwą interpretację. Chodzi również o chrześcijańskie rozumienie Starego Testamentu. Te właśnie tematy chce podjąć prof. J. Schreiner w nowo wydanej pracy, aby dokonać pewnego kroku, na drodze lepszego wyjaśniania i rozumienia Słowa Bożego zawartego w orędziu Starego Testamentu Biblii wymaga ciągle nowej interpretacji.

Ta książka chce pomóc lepszemu zrozumieniu Starego Testamentu, jego powstania, treści, jego miejsca w literaturze światowej. Stary Testament ma wielkie znaczenie dla judaizmu i chrześcijaństwa a nawet islamu. Biblia jest podstawą życia religijnego chrześcijaństwa.

Druga część książki chce wyjaśnić, co Stary Testament mówi o jego istocie i jak to rozumie nauka Kościoła.

Trzecia część — *Dostęp do Starego Testamentu*, zajmuje się możliwością zbliżenia się do Starego Testamentu, co dziś czynić, aby osiągnąć odpowiednią interpretację Biblii. Chrześcijaństwo od początku próbowało wyjaśnić Stary Testament i określić jego znaczenie dla Kościoła. Stary Testament wart jest każdego wysiłku, który próbowałby przybliżyć zrozumienie tych świętych ksiąg. Dzieła historyczne

ukazują, jak należy patrzeć na przeszłość i na przyszłość w świetle zapowiedzi zbawczych. Przemawiał w swoim słowie, ale pozwalał i mówić ludziom. W różny sposób przekazuje Stary Testament swoje słowo. Bóg przemawia do tego, kto się na Niego otworzy, może trzeba zapytać z Ozeaszem – „... któż jest tak mądry, aby to pojąć i rozumny, aby to rozważył?” (Oz 14, 10a). To podwójne pytanie nie chce mówić o niemożliwości zrozumienia, ale wskazać na trudności interpretacji. Chcąc posłużyć się mądrością i zrozumieniem, aby poznać „drogi Jahwe”, tzn. wolę Boga w życiu pojedynczego człowieka i nie oddzielać Bożego działania w historii i życiu potocznym człowieka. Dalej prorok mówi: „Bo drogi Pańskie są proste” (Oz 14, 10b). Te drogi Jahwe można poznać nie tylko przez czytanie prorockich słów, ale całego Starego Testamentu. Każdy czytający Stary Testament powinien go rozumieć i pojmować, co chce mu powiedzieć Bóg przemawiający z kart Starego i Nowego Testamentu.

Temu chce służyć ta nowa książka prof. J. Schreinerera, aby pomóc czytelnikom zrozumieć słowo Boże i wypełniać wolę Boga, który objawił ją na kartach obu Testamentów i pragnienie, aby ci, którzy w Niego wierzą, poznawali Jego wolę i ją wypełniali.

Częstochowa

KS. ZDZISŁAW MAŁECKI

RICHARD LEBEAU, *Une histoire des Hébreux. De Moïse à Jésus*. Editions Tallandier, seria Documents d'histoire, Paris 1998, s. 291 (wkładka ze zdjęciami — 8 stron i 4 plany Palestyny).

Richard Lebeau, ur. w 1953 r. jest absolwentem paryskiej École Pratique des Hautes Etudes w zakresie egiptologii i historii starożytnego Bliskiego Wschodu. Stale współpracuje z renomowanymi periodykami, jak „Historia” i „Archeologia”. Jest autorem licznych publikacji i artykułów, m.in. *Lettres et souvenirs de J. F. Champollion* (Bourgeois 1986) i *Guide culturel Syrie-Jordanie* (Arthaud 1996).

Książka Richarda Lebeau ukazuje dzieje Hebrajczyków w konfrontacji z tekstami Pisma Świętego. Od trzech tysięcy lat lud Izraela jest bowiem przedmiotem licznych kontrowersji i pytań. W oparciu o stulecie wykopalisk archeologicznych i wyniki nauk pomocniczych, jak egiptologia, asyriologia i filologia biblijna, autor dokonuje oryginalnej analizy historii Hebrajczyków — narodu wybranego — na ogromnej przestrzeni chronologicznej aż po wygnanie Żydów z Ziemi Świętej przez Rzymian w 135 r.

Wędrówka przez dzieje dawnego Izraela ma charakter chronologiczny sięgając w rozdziale I (*Le Proche-Orient avant les Hébreux*) okresu prehistorii Palestyny i Bliskiego Wschodu. Zasadnicze znaczenie ma jednak rozdział II (*Les Origines des Hébreux*) stanowiący analizę historii Patriarchów, szczególnie Abrahama, oraz